

Stichting Vogelenzang, ooit een dorp in een dorp

Ellen Kerkvliet

Hoewel de officiële naam al jaren GGZ inGeest is, wordt het psychiatrisch ziekenhuis op de grens van Bennebroek en Hillegom door velen nog gewoon 'Vogelenzang' genoemd. In de beginjaren was het enorme complex, omgeven door een hek en met eigen voorzieningen, een dorp in een dorp. Tegenwoordig is het terrein openbaar wandelgebied en zijn er plannen om er ook woningen en appartementen voor 'mensen van buiten' te bouwen.

► *Werkverschaffing voor de 'damesploeg', rond 1940. Een groep vrouwelijke patiënten brengt wasgoed per handkar naar de wasserij op het terrein.*

Wonen en werken in de natuur, een streng dagritme en een 'normale gezinssituatie' werden tot halverwege de vorige eeuw beschouwd als de beste heelmeeesters voor 'geestes- en zenuwzieken'. Die opvattingen zijn terug te vinden in de opzet van de toenmalige psychiatrische instellingen. Het waren een soort minimaatschappijen die vrijwel geheel in hun eigen behoeften konden voorzien, de meeste werkzaamheden werden verricht door de patiënten zelf. Ze woonden in een nagebootste familiesituatie in betrekkelijk kleine paviljoens bij elkaar. De omgeving was

bosrijk, ver van de slechte invloeden van de stad.

Maar er was ook veel vrijheidsbeperking en de privacy was vaak niet meer dan een eigen stoel aan het voeteneind van het bed.

Laatste bosgebied van Hillegom

'Stichting Vogelenzang' is gebouwd in 1928 en was daarmee het zesde ziekenhuis van de 'Vereeniging tot Christelijke Verzorging van Krankzinnigen en Zenuwlijders in Nederland'.

▲ *De houten tuinmanswoning op Lokhorsterduin, waar de familie Alders woonde.*

In 1924 kocht het bestuur van deze vereniging op een openbare veiling voor nog geen tweehonderdduizend gulden het landgoed Jan van Zanen's en Lokhorsterduin, eigendom van de familie Vas Visser. Het terrein van veertig hectare lag aan de Rijksstraatweg ten noorden van Hillegom, begrensd door de Doodweg, de Leidsevaart en het Quade Laantje, een voetpad dat van de Herenweg te Bennebroek naar Vogelenzang leidde. Het was het laatste stuk bosgebied van Hillegom met veel bijzondere plantengroei. Op ongeveer de plek waar nu het gazon voor het hoofgebouw ligt stond een houten huis, gebouwd in chaletstijl. Hier woonde Jan Aldert Alders met zijn gezin. Alders zorgde voor het onderhoud van het bosgebied en het snoeien en kappen van het hakhout. Daarnaast moest hij er op toezien dat er geen stropers op het terrein kwamen. De verkoop van Lokhorsterduin betekende de sloop van de tuinmanswoning.

In een periode waarin Heemstede 'Groenendaal' kocht en Beverwijk 'Scheybeek', lag het voor de hand dat Hillegom zou volgen en zo met de aankoop van dit landgoed ook een mooi wandelpark kreeg. Dat liet de financiële situatie van de gemeente op dat moment echter niet toe.

Het toekomstige ziekenhuiscomplex had een ideale verbinding met Amster-

dam; het station van het dorp Vogelenzang lag immers pal aan de overkant, slechts van het terrein gescheiden door de Leidsevaart. Vandaar de naam 'Stichting Vogelenzang', zodat de toekomstige bezoekers per trein wisten waar ze uit moesten stappen.

Het aangekochte terrein lag in drie gemeenten: Bennebroek, Hillegom en Vogelenzang (Bloemendaal). Besloten werd alleen op Bennebroeks grondgebied te bouwen. Als enige van de drie hief deze gemeente eind jaren twintig namelijk geen forensenbelasting. Het Hillegomse deel werd wandelgebied. Op 27 september 1927 legde professor L. Lindeboom, voorzitter van de vereniging, de eerste steen.

Mannen en vrouwen apart

De indeling van het terrein en de bouwontwerpen in de stijl van de Amsterdamse School waren van architect A.T. Kraan uit Oegstgeest. Bij de opening op 11 september 1928 bestond het complex uit: het hoofgebouw, de paviljoens Eikenhorst en Iepenhorst, de watertoren, het ketelhuis, de centrale keuken, de wasserij en een ziekenbarak.

Een jaar na de opening werden de paviljoens Beukenhorst, Lokhorst (een naamsverwijzing naar Lokhorsterduin),

► *Het hoofgebouw nog voor de uitbreiding in 1959, waarbij aan weerszijden een vleugel werd aangebouwd.*

► *Beukenhorst, het in 1929 gebouwde observatiepaviljoen voor mannen.*

Oosterhout en Westerhout in gebruik genomen. Ook voor de geneesheer-directeur, de geestelijke verzorger, de tuinbaas en de chef-machinist kwamen woningen op het terrein. Het kerkgebouw kwam in 1932 gereed.

De verpleegpaviljoens lagen spiegelbeeldig aan weerszijden van de noord-zuidas, die liep van het hoofdgebouw tot de watertoren. In elk paviljoen woonden ongeveer zeventig patiënten samen met het verplegend personeel in opleiding in een huiselijke omgeving als één grote familie bij elkaar. Elk paviljoen had een eigen 'vader' en 'moeder'. De aard van de ziekte bepaalde in welk paviljoen iemand terecht kwam. Zo waren er paviljoens voor rustige, half-rustige en onrustige

('razende') patiënten. De middenas van het terrein was een strenge scheidslijn tussen de mannelijke en vrouwelijke patiënten; mannen werden verpleegd aan de westkant, de vrouwen aan de oostkant. Overschrijding van de as betekende zelfs twee weken intrekken van vrij wandelen! Ook het personeel moest zich aan deze scheidslijn houden.

In de daarop volgende jaren werd op het terrein nog volop bijgebouwd. Het hoofdgebouw kreeg er in 1959 twee vleugels bij. Er ontstond een compleet dorp in een dorp, een letterlijk door een hek omsloten gemeenschap met eigen voorzieningen. Een eigen veestapel zorgde voor het vlees, groente kwam uit de moestuin.

► *De heer Kiewiet, de eigen slager van 'Vogelenzang'. 1963.*

▲ In 1932 kreeg Stichting Vogelenzang een eigen kerkgebouw op het terrein.

Stichtingskerk

‘Stichting Vogelenzang’ is van oorsprong een gereformeerd ziekenhuis, uitsluitend bestemd voor patiënten van gereformeerde huize. Ook alle personeelsleden, van arts tot verpleger of tuinman, waren gereformeerd. Dit had tot gevolg dat veel gereformeerde gezinnen zich in Bennebroek vestigden. Een flink aantal van hen was afkomstig uit Groningen, Friesland en Drenthe, waar in die jaren grote werkloosheid heerste.

In 1932 werd op het terrein van de stichting een kerkgebouw voor de patiënten geopend. Ook dit was een ontwerp van architect Kraan. Het was vanaf het begin een multifunctioneel gebouw; de kansel en de speeltafel van het orgel stonden op rails zodat het podium ook voor andere doeleinden, zoals een toneelvoorstelling, gebruikt kon worden.

Het personeel moest elders, bijvoorbeeld in Hillegom ter kerke gaan, want een stichtingskerk werd door de Gereformeerde Kerken in die tijd niet erkend. Mede dankzij mevrouw A.L. Willink, die een terrein naast de Willinkschool aan de Rijksstraatweg gratis beschikbaar stelde, kreeg Bennebroek in 1939 een

eigen gereformeerde kerk. Het gebouw is in 1981 door brand verwoest, in 1983 werd aan het Akonietenplein een nieuwe kerk gebouwd.

Evacuatie in de oorlog

Met het oog op verdediging van de kustlinie werden eind 1942 alle gebouwen, behalve het hoofdgebouw, door de Duitsers gevorderd. Patiënten en personeel kregen het bevel tot evacuatie. Tweehonderd patiënten werden naar huis gestuurd, de andere zevenhonderdvijftig werden per trein naar psychiatrische instellingen in Franeker en Ermelo verhuisd. Het personeel ging mee, met achterlating van hun gezinnen. Bedden, was- en keukengerei werden per schip via de Leidsevaart getransporteerd.

Na de oorlog moesten de paviljoens hersteld worden, de bezetters hadden er flink huisgehouden. Eind 1945 konden de patiënten terugkeren naar Bennebroek.

Werkverschaffing

Onder het motto rust, reinheid en regelmaat vond tot in de jaren zestig van de vorige eeuw gestructureerde

▼ *Streefland bundelde de serie bijdragen die hij schreef tot een schrift en plakte er een omslag van In Vogelvlucht op.*

dagbesteding plaats. Men sprak toen nog niet van therapie, maar van werkverschaffing. Henk Streefland was 19 jaar toen hij, direct bij de opening in 1928, als broeder in dienst kwam. In het personeelsblad Vogelvlucht kijkt hij in een serie artikelen terug op die tijd.

Hij beschrijft hoe de patiënten zowel binnen als buiten aan het werk werden gesteld, allen onder leiding van een of meerdere personeelsleden. De vrouwen waren voornamelijk bezig met naaien, breien, stoppen, aardappels schillen, wassen en strijken. Ook moesten ze van nat krantenpapier ballen maken die, nadat ze gedroogd waren, als brandstof in de kachels werden gebruikt. De mannen waren binnen bezig met boekbinden, borstels maken, matten vlechten, touw pluizen, figuurzagen en netten breien. In de buitenlucht vond het zwaardere werk plaats. Streefland schrijft: 'Regelmatig waren er vijf mannengroepen met het buitenwerk bezig. Een groep was werkzaam in de moestuin. Deze zorgde voor het planten en oogsten en leverde de groenten aan de centrale keuken af. Een andere groep zorgde voor de plantsoenen, zowel voor het maaien als het vuil opruimen tus-

sen de heesters. Een derde groep was werkzaam in het bos, zoals onderhoud van paden, verzamelen van blad, opruimen van dood hout, enz. Een vierde groep bestond uit ongeveer twintig patiënten die met een lang touw een kar voorttrokken. Deze groep zorgde voor het vervoer van zand, grind, bladaarde, mest, hout en dergelijke. De vijfde groep tenslotte was aangewezen voor het transport voor wasgoed van de paviljoenen naar de wasserij en weer terug.'

'Handgrepen'

Een deel van het verplegend personeel woonde intern, op een kamertje op de bovenste verdieping van het paviljoen. Dat hield in dat ze bij calamiteiten vierentwintig uur inzetbaar waren, zeven dagen per week. Vooral 's nachts werd een beroep op hen gedaan. Omdat patiënten ook 's middags naar bed gingen, waren ze in de nacht wel eens onrustig. Als de dienstdoende nachtzuster of –broeder de situatie niet meer aan kon en op de noodfluit blies, stormde iedereen in pyjama naar beneden om de lastige patiënt tot bedaren te brengen. Dat gebeurde meestal door de patiënt in een nat laken te wikkelen.

► *Een groep mannelijke patiënten verzorgt het dagelijkse transport van het wasgoed van en naar de wasserij.*

▲ De slaapzaal in paviljoen Randhorst in 1962.

Het in bedwang houden van een onrustige patiënt was een van de 'handgrepen' die een leerling-verplegende moest beheersen om het diploma te halen. Rond 1950 verdiende een leerling-verpleegster vijftien gulden per maand. Als

gediplomeerde kreeg je vijf gulden salarisverhoging. Maar dan moest je ook voor de verplichte lessen bij de dominee geslaagd zijn, zo niet dan kreeg je maar een rijksdaalder extra. Het gereformeerde geloof was tot in de jaren zestig bepalend voor het leven binnen de hekken van Stichting Vogelenzang. De zondagse kerkgang van zowel patiënten als intern personeel werd streng gecontroleerd. De leerling-verplegenden gingen graag naar de kerk,

het was bijna een uitje waar ze tenminste iemand van de andere sekse tegen konden komen. Maar als er twee verkering kregen, moest een van beiden de opleiding verlaten. Fietsen, handwerken en in de tuin zitten was op zondag verboden.

Handgrepen of handelingen. goed verricht door de(n) leerling. ¹⁾		Datum	Handteekening
I. Handgrepen waarvan tenminste 45 verricht moeten worden.			
1. Opneming van een nieuwen patiënt in de inrichting . . .	1944	M. Aantunant	
2. Aan- en uitkleeden van een hulpbehoevenden patiënt . . .	1943	M. Aantunant	
3. Aan- en uitkleeden van een pijnlijken patiënt	1943	M. Aantunant	
4. Reinigingsbad geven	1943	M. Aantunant	
5. Ontluizen, gebruik maken van stalen netenkam, pedikelkap	45	B. M. Meek	
6. Patiënt nazien op contrabande	1945	M. Aantunant	
7. Patiënt wegen	1946	V. I. Campshout	
8. Temperatuur, pols en ademhaling opnemen, en kromme maken	1946	V. I. Campshout	
9. Rapport opmaken over een binnengekomen patiënt . . .	1946	V. I. Campshout	
10. Bed opmaken en afhalen . . .	1943	M. Aantunant	
11. Bed opmaken voor: a. onzindelijken patiënt . . .	45	B. M. Meek	
b. toevallijder	45	B. M. Meek	
c. benauwdten patiënt			
d. patiënt met decubitus . . .	1943	M. Aantunant	
e. hooglegging met een been	1944	B. M. Meek	
f. het plaatsen van een dekenboog	1944	M. Aantunant	
12. Lichaamsreiniging op bed; verschoonen van een onzindelijken patiënt	1943	M. Aantunant	
13. Verbedden, gebruik maken van een ondersteek, slof, urinaal en thermophoor, vullen en geven van een warme kruik	1946	V. I. Campshout	
14. Haarknippen met een tondeuse, epileeren	1946	V. I. Campshout	
15. Isoleeren van een patiënt . . .	1943	M. Aantunant	
16. Hulp bij een epileptisch toeval	1943	M. Aantunant	
17. Hulp bij een hysterisch toeval	1944	B. M. Meek	
18. Toepassen van een spanlaken	1943	M. Aantunant	
19. Vasthouden en wegdragen van een onrustigen patiënt	45	B. M. Meek	
20. Begeleiden van een onrustigen patiënt op de wandeling	45	B. M. Meek	
21. Bewaking van gevaarlijke patiënten (vooral zelfmoord)	45	B. M. Meek	
22. Leiding geven en toezicht houden bij wandeling met patiënten	1943	M. Aantunant	
23. De trap op- en afdragen van een patiënt	45	B. M. Meek	
24. Toezicht houden bij het naar bed gaan	1943	M. Aantunant	

¹⁾ Door den afdelingsgeneeskundige of hoofdverplegende af te teekenen. (Het is gewenscht, dat dezelfde handgrepen of handelingen meermalen onder controle geschieden.)

▼► Tijd voor ontspanning.

De verjaardag van koningin Wilhelmina werd elk jaar uitbundig gevierd. Zo was er op 31 augustus 1932 's morgens een optocht langs alle paviljoens met versierde platte wagens, geleend van boeren uit de Haarlemmermeer. 's Middags waren er volksspelen. In een van zijn herinneringsverhalen schrijft Henk Streefland: 'De damesspelen bestonden uit zaklopen en eieren lopen, die voor de herenpatiënten uit hardlopen met hindernis, touwtrekken en zaklopen, voor het personeel was er ringsteken op de fiets en tonnetje steken. Op zo'n dag kon men weer een jaar teren.'

Verenigingsleven

Ook tijdens hun ontspanningsuurtjes waren ze gescheiden: voor de mannen was er voetbal, voor de vrouwen gymnastiek. Maar op de toneel- en zangvereniging kon het mannelijke en vrouwelijke personeel wel met elkaar in contact komen. De uitvoeringen waren bestemd voor collega's en patiënten. Tijdens de wintermaanden was er in het kerkgebouw elke week wel een zang-, toneel- of filmavond. Verder konden patiënten en personeel dammen, sjoelen, domino spelen, naar grammofoonplaten luisteren of een boek lenen uit de eigen bibliotheek. In de zomermaanden werden bustochtjes georganiseerd.

Hekken weg

Begin jaren zestig veranderden de inzichten in de behandelmethodes van psychiatrische patiënten. Om te beginnen kwam er meer openheid: de kleine ruitjes van de paviljoens werden vervangen door grote ramen. De hoge hekken rondom het terrein verdwenen en er kwamen informatiebijeenkomsten voor de buurtbewoners. Ook de aard van de 'werkverschaffing' veranderde. Moderne apparatuur en de komst van huishoudelijk personeel van buitenaf vervingen de noodzaak van het massale, eentonig handwerk. 'Therapie' was het nieuwe

Herinneringen van oud-personeelsleden

Veel Bennebroekers hebben connecties met Stichting Vogelenzang. Enkele oud-personeelsleden halen herinneringen op.

Rein Hoekstra: ‘Van 1950 tot 1987 heb ik bij Vogelenzang gewerkt. Als Friese boerenzoon wist ik niet veel van psychiatrie. Ik begon als leerling-verpleger en heb me opgewerkt tot paviljoenshoofd. Een mooie, maar vaak ook zware baan. Er was in de begintijd nog niet zoveel medicatie en dan was het vaak moeilijk een agressieve patiënt in toom te houden. Gelukkig hadden we een goed team, anders red je het niet.’

Johan Spijker: ‘Als tuinman had ik een intensief contact met de patiënten, ik voelde ze goed aan en vond het meestal prettig om met ze te werken. Ik begeleidde de kruiwagenploeg, het mattenvlechten, het werken in de moestuin. Ik heb meegedraaid in de wasserij, eigenlijk was ik van alle markten thuis. Ik begon in 1957 en woonde toen intern. Het was een klein kamertje met niet meer dan een bed en een stoel, maar ik vond het wel gezellig. Je was nooit alleen. Na mijn huwelijk hebben we een tijd aan de overkant van de Rijksstraatweg gewoond. Het waren kleine huisjes met een enorm lange gang, want de schuur zat middenin het huisje. Ze zijn nu gesloopt. Ik heb er tot 1996 gewerkt.’

Luuk van Putten: ‘Mijn vader kwam in de crisistijd van de jaren dertig als leerling-verpleger bij Vogelenzang te werken. Hij kwam uit het Drentse Zuidlaren waar hij als schilder werkeloos thuiszat. Gelukkig was hij protestant, anders werd hij niet aangenomen. Er was een voetbalvereniging, VVSV (Voetbal Vereniging Stichting Vogelenzang), bestemd voor patiënten, personeel en hun kinderen. Mijn broers en ik hebben daar vele jaren gevoetbald. Als er een uitwedstrijd was, werden we daar met een vrachtauto van het ziekenhuis naar toe gebracht. In 1960 werden we kampioen tweede klasse van de zaterdagmiddagcompetitie van de HVB. In de oorlogsjaren moest mijn vader met de patiënten mee naar Ermelo. Ik weet nog dat hij om de twee weken op de fiets naar huis kwam.’

Voetbalclub VVSV in 1960. Staand bovenste rij met bril: Luuk van Putten.

woord, waarbij de nadruk lag op creativiteit, individualiteit en vrijwilligheid. Met het oog op het terugkeren in de maatschappij kwam meer aandacht voor sociale aanpassing.

Veel medicijnen waren er in de beginjaren van Stichting Vogelenzang niet. Henk Streefland schrijft in zijn herinneringen uit 1930: 'De medicijnen rondbrengen was spoedig gebeurd. Een

vonden. Het begraven van patiënten is er vanaf 1965 niet meer mogelijk, tot 2020 mogen op het personeelsgedeelte nog begrafenissen plaatsvinden. Door veranderingen in de zorg worden psychiatrische ziekenhuizen tegenwoordig veel ondergebracht bij algemene ziekenhuizen en wonen er minder cliënten op de locatie Bennebroek van GGZ inGeest. Van de ruim zevenhonderd 'bedden' zijn er nog maar tweehonderd over. Er zijn plannen om het terrein te vermaatschappelijken, met behoud van de monumentale panden en het wandelbos. Zorg in combinatie met wonen, werken en ontspannen voor 'mensen van buitenaf', dat is het doel. De plannen zijn nog pril, alles ligt nog open van hoogbouw tot laagbouw of een mix van die twee. Het terrein krijgt ook een nieuwe naam: Landgoed Bennebroek.

De komst van betere medicijnen betekende een enorme vooruitgang en een meer humane behandeling

bordje met 4 glaasjes: 2 broom, 1 slaapdrank en 1 paraldehyde en voor een oude man soms nog een hoestdrankje. Dat was de gehele medicijnkast.' Om angstige en onrustige patiënten te kalmeren waren het spanlaken of polsbanden toen nog de enige middelen. De komst van betere medicijnen betekende een enorme vooruitgang en een meer humane behandeling.

Toekomstplannen

Veel bebouwing is inmiddels gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Ook enkele door Kraan ontworpen paviljoens bleven niet gespaard, zoals Iepenhorst en Eikenhorst. De oorspronkelijke gebouwen die er nu nog staan – het hoofdgebouw, de kerk, Beukenhorst en Lokhorst, de watertoren en het bedrijfsgebouw – worden gekoesterd als gemeentelijk monument. Ze vormen een uniek ensemble en zijn niet alleen van architectonische, maar ook van sociaalhistorische waarde. Ze laten zien hoe men halverwege de vorige eeuw dacht over de verpleging van psychiatrische patiënten. Ook de inrichting van het terrein, zoals het gazon, de vijver, de paden en plantsoenen hebben monumentale waarde. Een bijzondere vermelding verdient de begraafplaats in het zuidwestelijke deel van het terrein, waar vanaf 1928 zowel patiënten als enkele personeelsleden hun laatste rustplaats

derd 'bedden' zijn er nog maar tweehonderd over. Er zijn plannen om het terrein te vermaatschappelijken, met behoud van de monumentale panden en het wandelbos. Zorg in combinatie met wonen, werken en ontspannen voor 'mensen van buitenaf', dat is het doel. De plannen zijn nog pril, alles ligt nog open van hoogbouw tot laagbouw of een mix van die twee. Het terrein krijgt ook een nieuwe naam: Landgoed Bennebroek.

Bronnen

Mr. J.W. Groesbeek, *Bennebroek, beeld van een dorpsgemeenschap*, Zutphen 1982.
Maarten Roggeveen, *Hoe het was...*, 1996.
Hendrik Streefland, artikelenreeks 'Hoe groeide ons ziekenhuis' in personeelsblad *Vogelvlucht*, 1967-1968.
Jan van Butselaar e.a., *'75 jaar jong! Protestantse Gemeente Bennebroek Het Trefpunt'*, 2013.
Haarlems Dagblad, 14 oktober 1924, www.noord-hollandsarchief.nl/kranten

Veel dank aan de afdeling communicatie van GGZ inGeest, aan de oud-werknemers Rein Hoekstra, Johan Spijker en Luuk van Putten en aan G. Streefland en J. Wiersma.

Op de website vindt u in een bijlage extra oude foto's en een blauwdruk van het oorspronkelijke hoofdgebouw van de Stichting Vogelenzang.